

ŽILVINAS VAREIKIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

KOMPARATYVISTINIAI ASPEKTAI KULTŪRŲ ANTROPOLOGINIUIOSE TYRINĖJIMUIOSE

Comparativistic Aspects in the Culture Anthropology Investigations

SUMMARY

The author takes notice of the methodology of cultural research. He grounds the participant observation–experimentation comparison between their differences and similarities. The author investigates the technical and works aspects of later cultural research methods. The cultural research methodology is closely connected with the ideas of the history. On that ground is examined the interaction between the academic tradition of science and the above–mentioned methods of cultural research. The author discusses the philosophical ideas of Karl Raimund Popper, David Hume, John Locke, and Antanas Andrijauskas with the help of the anthropological fieldwork of Ruth Benedict, James Spradley, and Harri Wolcott. The author concludes that the methodology of cultural anthropology is primarily supported by the culture comparison. According to the author the discussed methods of cultural anthropology are auxiliary ways of research with respect to culture comparison.

SANTRAUKA

Straipsnio autoriaus dėmesio centre – kultūros tyrimų metodologijos apmąstymas. Jis grindžiamas eksperimento ir dalyvaujamojo stebėjimo veikimo skirtumų ir panašumų gretinimu. Straipsnyje aptariami šių kultūros tyrimo metodų techninis ir veiklos organizavimo aspektai. Kultūros tyrimų metodologija yra glaudžiai susijusi su idėjų istorija. Dėl šios priežasties autorius apžvelgia mokslinės tradicijos ir minėtų kultūros tyrimo metodų sąveiką. Gvildendamas filosofines Karlo Raimundo Popperio, Davido Hume'o, Johno Locke'o, Antano Andrijausko idėjas ir pasitelkdamas antropologinius Ruth Benedict, Jameso Spradley'io, Harrio Wolcotto lauko tyrinėjimus, straipsnio autorius prieina išvadą, kad kultūrinės antropologijos metodologinis branduolys pirmiausia paremtas kultūrų komparatyvistika. Straipsnio autoriaus manymu, aptarti kultūrinės antropologijos metodai yra pagalbiniai tyrimo būdai kultūrų komparatyvistikos atžvilgiu.

RAKTAŽODŽIAI: kultūros antropologija, komparatyvistinė analizė, stebėjimas, eksperimentas, kultūros tyrimai.

KEY WORDS: culture anthropology, comparative analyse, observation, experiment, culture investigations.

Esminis kultūrinės antropologijos dalyvaujamojo stebėjimo metodas padeda suvokti tyrinėjamųjų esminį pasaulėvaizdį ir apmąstyti įvairių lyginamajai analizei pasirinktų kultūrų tipologinius bruožus bei raidos dėsningumus. Iš pirmo žvilgsnio dalyvaujamas stebėjimas primena eksperimentą, išryškinantį tyrinėjamo reiškinio konkrečias sąlygas ir tikslus. Abiem atvejais atliekamo tyrimo sėkmė labai priklauso nuo pradinio parengiamojo darbo, kurio metu ryškėja sumanymo konceptualios gairės, pagrindinės metodologinės nuostatos, tyrinėjimo strategijos keliamų problemų laukas ir konkretūs jų sprendimo būdai. Antra vertus, dalyvaujamas stebėjimas siekia atskleisti konkrečios kultūros reiškinų srities įvairovę ir kismą. Tuo būdu pripažįstamas antropologinio pažinimo įžvalgų spontaniškas netikėtumas, susijęs su įvykių, nutinkančių tyrinėjimo

vietoje, neprognuojamumu. O savito patyrimo srityje besiskleidžiantis eksperimentas apeliuoja daugiau į objektyvų pažinimą, grįstą tyrinėjimo sąlygų numatymu ir atliekamo tyrimo tikrumu. Straipsnio autorius, remdamasis filosofų Karlo Raimundo Popperio, Johno Locke'o, Davido Hume'o, Antano Andrijausko idėjomis ir antropologų Jameso P. Spradley'io, Harrio Wolcotto, Cliffordo Geertzo, Ruth Benedict įžvalgomis, kelia pagrindinį tikslą – išanalizuoti dalyvaujamojo stebėjimo ir eksperimento paraleles ir skirtumus. Iš pagrindinio straipsnio tikslo kyla tokie uždaviniai: išnagrinėti eksperimento ir dalyvaujamojo stebėjimo įtampoje atsiskleidžiančius planavimo, techninio problemų sprendimo aspektus, išsiaiškinti eksperimento ir dalyvaujamojo stebėjimo panašumus ir skirtumus, ištirti komparatyvistikos metodo ir eksperimento sąveiką.

EKSPERIMENTINIO IR ANTROPOLOGINIO STEBĖJIMO TECHNINIS ASPEKTAS

Siekdamas suprasti pasaulyje veikiančius reiškinius, žmogus stebi ir savytai interpretuoja regimus ir suvokiamus dalykus. Dėl šios priežasties supratimo ir matymo perspektyvos yra glaudžiai susijusios ne tik tarpusavyje, bet taip pat ir su vieta, kuri tam tikru pagrindu prisideda prie to, kad būtų puoselėjami mokslinio svarstymo turiniai ir lavinamas paties tyrėjo dėmesys. Straipsnio autorius, šiame skyriuje lygindamas eksperimentą ir dalyvaujamąjį stebėjimą, bendrąja prasme analizuoja techninio aspekto įtaką minėtoms žmogaus perspektyvoms.

Lygiai kaip laboratorijoje stebintis žaliadumblis gamtininkas negali atsiriti nuo fizinės vietos, kurioje auga šie daugialąščiai organizmai, sąlygų, taip antropologo buvimas tam tikrame socialinio vyksmo kontekste labai priklauso nuo tyrinėjimo aplinkoje gyvenančių pateikėjų perduodamų žinių, kylančių iš unikalios socialinės terpės, į kurią žvelgdamas antropologas atranda vietinę „...gamtą, dosnų dangų, gyvybę teikiančią saulę, stebuklingas gamtos audras, jo paties simbolių ir ketinimų įsikūnijimą...“¹, matymo. Iš eminės tiriamųjų ir etinės antropologo suvokimo

perspektyvų sąveikos kyla įvairių kultūros aspektų lyginimas, kuris artimas prancūziškai kultūrinės komparatyvistikos „Analų“ mokyklai, aiškinusiai Vakarų ir Rytų civilizacijų savitarpio ryšio galimumą „...tik lyginant įvairiausias jos sritis, morfologines struktūras su analogiškais kitų didžiųjų neeuropinių civilizacijų reiškiniais.“² Be to, minėta eminės ir etinės perspektyvų sąveika išryškina antropologo ir tyrinėjamųjų suvokimo rakursų kaitą bei žymi skirtingų mokslų pozicijų panašumus ir skirtumus. Tiek kultūrinė antropologija, tiek gamtos ar tikslieji mokslai savo tyrimus grindžia stebėjimu, kurio metu kartu ar atskirai atliekamos užduotys, kurioms būdinga metodologiškai griežtai apibrėžta procedūrų seka.

Toliau plėtojant samprotavimą, akivaizdu, kad eksperimentas bus nesėkmingas, jei trūks būtinos įrangos, reikalingos stebėti konkrečias tyrinėjamo objekto savybes. Be tinkamo techninių eksperimento vykdymo sąlygų užtikrinimo kokių nors tolesnių tyrinėjimo žingsnių numatymas iš esmės pasmerktas žlugti. O dalyvaujamojo stebėjimo metu technika – filmavimo, garso įrašymo aparatūra – yra pagalbinė, o ne pagrindinė mokslinio darbo kokybę lemianti priemonė. Darbo medijomis užfiksuota informacija yra viso labo mokslininko dar iki galo nesusintetinta medžiaga, kuri paspartina kultūros specialisto darbą. Galutinius antropologo darbo rezultatus lemia ne medžiagos skirstymas ar archyvavimas programine įranga, bet veikiau pačios stebėjimo funkcijos perkainojimas.

Eksperimento metu konkretus reiškinys stebimas apibrėžtoje erdvėje tyrėjui tikintis, kad mąstyje prognozuojamas

pokytis panašiai nutiks ir tikrovėje. Toks statiškas eksperimento vyksmo supratimas atitinka anglų empirizmo tradiciją, kada „...stebėjimas nesvarbu, ar stebime išorinius juslėmis suvokiamus objektus, ar vidinius mūsų intelekto veiksmus, kuriuos patys suvokiame ir apie kuriuos mąstome, pateikia mūsų intelektui visą mąstymo medžiagą.“³ Anot anglų empiristo Johno Locke'o (1632–1704), pagrindiniai procesai eksperimentiniame stebėjime vyksta ne išorėje, bet viduje. Mokslinis stebėjimas yra pagrįstas žmogaus pažinimo sandara, susidedančia iš savistabos ir apmąstymo. Tik dėl šių mąstymo struktūrų sąveikos individas suvokia aplinkos informaciją. Viena vertus, pastarasis eksperimento bruožas sutampa su dalyvaujamojo stebėjimo specifika. Pirmasis metodologiniame antropologijos veiklos bare pabrėžęs ne didžiųjų asmenybių, bet kiekvieno individo indėlį į kultūros formavimą amerikiečių antropologas Jamesas P. Spradley (1933–1982) aiškiai suvokė, kad tik žvelgiant į žmogų, užsimantį tam tikru darbu, galima paklausti, „...ką jis daro ir kodėl. Net jei žmonės dalyvauja kruopščiai sumanytame eksperimente, vis tiek jie apibrėžia bandymą ir pačių individų įsitraukimą į jį.“⁴ Galiausiai nuo antropologo domėjimosi kultūrine aplinka ar nuo eksperimentatoriaus tyrinėjimo terpės analizavimo priklauso mokslininkų darbų kokybė. Atitinkamai kuo tyrėjas geriau pažįsta tyrinėjimo vietą ir jos aplinką, tuo didesnė tikimybė, kad jo laukiamų rezultatų viltys pasiteisins.

Tiesa, dalinis stebimo reiškinio prognozuojamumas yra būdingesnis eksperimentui, o ne dalyvaujajam stebėjimui. Atliekant bandymą, daugiau atsi-

žvelgiama į išorinį poveikį reiškinių ar objekto santykio su aplinka atžvilgiu. O dalyvaujajame stebėjime mokslinius rezultatus lemia ir tyrinėjimo vieta, ir paties mokslininko naujoje kultūrinėje terpėje akiračio keitimasis, ir tyrinėjamųjų požiūris. Kadangi tyrinėjimo vieta yra glaudžiai susijusi su jos kraštovaizdžiu ir

socialine aplinka, ši sąveika neabejotinai formuoja antropologo komparatyvistinę tyrinėjimo perspektyvą. Tiesa, šiuo atveju būtina taip pat atsižvelgti į tiriamųjų bei paties antropologo lūkesčių kaitą. Ji savitai kreipia kultūrų specialisto tyrinėjimą nauja vaga ir suteikia akstiną atrasti naujus dalykus tyrinėjimo lauke.

KULTŪRŲ TYRINĖJIMO PLANAVIMAS

Eksperimente techninės priemonės būtinos, kad bandymas vyktų sklandžiai ir sėkmingai. Tuo tarpu dalyvaujajame stebėjime užtenka užrašinėti informaciją ant popieriaus lapo ir nuodugniai analizuoti aplinkos pokyčius. Antra vertus, tiek eksperimente, tiek dalyvaujajame stebėjime nuomonės apie analizuojamą reiškinių perteikimas priklauso nuo tyrinėtojo komparatyvistinės perspektyvos. Abiem atvejais jis ne tik aiškina darbo rezultatus remdamasis dalyvaujajame stebėjime sukaupta asmenine lauko tyrinėjimo patirtimi, bet lygiai taip pat šią patirtį lygina su tiriamųjų pasakojimais, jų užrašyta pasaulėžiūra. O eksperimente, anot šio metodo pagrindėjo Franciso Bacono (1561–1626), mokslininkas atlieka tyrimą „...pagal apibrėžtą dėsni nuosekliai ir tolydžiai...“⁴⁵ Vis dėlto reikia pripažinti, kad paties tyrimo planavimas eksperimente ir dalyvaujajame stebėjime įvairuoja. Eksperimento situacijoje būtina nuosekliai ir aiškiai laikytis nustatytos tyrinėjimo procedūros. Kitaip bandymas gali žlugti. O dalyvaujajame stebėjime lauko tyrimas būna spontaniško pobūdžio.

Eksperimente tiriamieji, nepriklausomai nuo to, ar kalbama apie gyvūnus, ar apie žmones, yra viso labo objektai, pa-

dedantys tam tikriems vykstančio proceso uždaviniams. Dėl tos pačios priežasties santykis tarp eksperimentatoriaus ir jo objektų neišvengiamai yra daiktinis. Tuo tarpu dalyvaujajame stebėjime objektinis santykis tarp tiriamųjų ir antropologo yra neproduktyvus vien dėl to, kad svarbi ne vien mokslininko nuomonė tyrinėjimo vietoje vykstančių įvykių ar regimų simbolių atžvilgiu, bet lygiai taip pat aktualu „...suvokti vietinių požiūrį, jų santykį su gyvenimu ir išvysti pasaulį jų akimis.“⁴⁶ Tiesa, ši dalyvaujamojo stebėjimo pradininko Bronislavo Malinowskio (1884–1942) metodo samprata dabartinio mokslo apyvartoje yra pernelyg siaura. Ankstyvosios antropologijos atstovai Radcliffe-Brownas, Evans-Pritchardas, Malinowskis tiesiog rinko faktus apie pateikėjus, jų atliekamas veiklas ir juos lygino. Dėl vietinių požiūrio sureikšminimo buvo pamiršta, kad svarbiausia ne tam tikrų duomenų apie tiriamuosius rinkimas ar ypatingų įvykių, nutinkančių dalyvaujamojo stebėjimo metu, aprašymas, bet aktualiausia atskleisti „...pirmiausia, kad lauko darbo patirtimi (ang. *fieldwork*) gali būti pati lauko tyrinėjimo patirtis.“⁴⁷ Pasaulinio lygio kultūrinės antropologijos metodologo Harrio Wolcotto (1929–2012) many-

mu, dalyvaujama jame stebėjime reikšmingi visi tyrinėjimo vietoje įgyti suvokiniai, o ne paskiros tikrovės šukės.

Įsivyravus fragmentiškam požiūriui tyrinėjamos kultūros atžvilgiu, nelieka pusiausvyros tarp eminės ir etinės pozicijų. Antropologas, aprašantis vien tik tiriamųjų gyvenimą ir mąstymą, vadovaujasi iliuzija, kad įmanoma „pabūti kito kailyje“. Šią empatinio jautimo nuostatą veikale *Kultūrų interpretavimas* sukriatikavo antropologas Cliffordas Geertzas. Anot šio mokslininko, „...ne pirma išivaizduodamas esąs kas nors kitas – ryžius auginantis valstietis ar genties šeichas – ir tik tada fiksuodamas savo mintis, o ieškodamas simbolinių formų – žodžių, įvaizdžių, institucijų, elgsenų, – kuriomis žmogus atsiskleidžia kitiems ir sau pačiam, ir jas analizuodamas...“⁴⁸ antropologas gali suvokti kitonišką kultūrą. Tiesa, pastarąją kultūrų hermeneuto Geertzo mintimi, palaikančia racionalų suvokimą ir ironiškai kritikuojančia empatinio įsijautimo kognityvinės gebos svarbą tyrinėjimo lauke, straipsnio autorius linkęs suabejoti. Antropologas stebėjimo metu ne vien tik fiksuoja užrašytą informaciją ir ją tam tikru metu analizuoja, bet lygiai taip pat dalyvauja tam tikros kultūros gyvenime. Išmokus vietinių kalbą ir vis geriau pažįstant tyrinėjamos

kultūros gyventojus, dalyvaujamas stebėjimas anksčiau ar vėliau panardina antropologą į kultūrinio intymumo būseną, kurios metu ne tik aiškiai suvokiamos kasdienybėje ir šventėse praktikuojamų simbolių ir vietinių kūno kalbos ženklų reikšmės, bet lygiai taip pat visa tai pajuntama bei išgyvenama.

Hiperbolizuodamas etinę poziciją, kultūrų specialistas gali perdėtai sureikšminti tyrinėjimo vietoje aptinkamus simbolius ar įvykius ir taip kultūrų lyginimą paversti nuotykių romanu. Panašiu pagrindu apmąstytoje kultūrų komparatyvistikoje atsispindi tyrinėtojo vaizduotės nuostata tam tikrų įvykių ar antropologo tyrinėjimo vietoje pasirodančių žmonių atžvilgiu. Antra vertus, šios mokslinio pasakojimo objektyvios detalės neužtikrina, kad bus atskleista tiesa apie stebimą kitonišką nei Vakarų tikrovę, kadangi toks postmodernistinis kultūros tyrimas „...nepripažįsta vienos vyraujančios pasaulio suvokimo formos.“⁴⁹ Dėl šios priežasties jau minėto amerikiečių antropologo Cliffordo Geertzo kultūrų hermeneutikos tyrinėjimo kryptys, simbolių ir elgesio formų prasminių turinių gvildenimas padeda konkrečios kultūros tyrinėjimą suvokti kaip tekstą, sudurstyta iš skirtingų dinamiškos realybės grandžių, tačiau iki galo neatskleidžia, kas slypi anapus jo.

MOKSLINIŲ LŪKESČIŲ ĮTAKA TYRINĖJIMO VYKSMUI

Įvairių kultūrų stebėjimas glaudžiai susijęs su interpretacija, kuri mezgasi tam tikro įvairių kultūrų aspektų lyginimo atžvilgiu. Dėl šios priežasties konkrečios kultūros stebėjimas reiškia kartu kultūrų komparatyvistiką. Dėl šios prie-

žasties kultūrų tyrinėjime, panašiai kaip eksperimente, pasirenkama aplinka ir pasitelkiami būdai, kaip spręsti iškilusias lauko problemas. Antra vertus, dalyvaujama jame stebėjime kultūrų specialisto darbo erdvė kinta priklausomai nuo ant-

ropologo judėjimo tyrinėjimo terpėje ir dėl to, kad įvairuoja pateikėjų informacija bei jų sudėtis. O eksperimentas pasižymi dažniausiai tyrinėtojo fiksuotu objekto ar reiškinio stebėjimu, kurio metu pats mokslininkas ar mokslininkų grupė siekia nustatyti vykstančių procesų priežastis. Atlikdamas dalyvaujimąjį stebėjimą arba eksperimentuodamas tyrinėtojas tikisi tam tikrų rezultatų. Pastarieji mokslininko lūkesčiai eksperimente prognozuojami dar iki paties bandymo atlikimo, o dalyvaujajame stebėjime numatomi ir įgyvendinami dar vykstant moksliniam tyrimui. Straipsnio autorius skirsnyje analizuoja mokslinių lūkesčių ir interpretacijos ryšį remdamasis K. R. Popperio, Georgo Stengerio filosofinėmis ir H. Wolcotto antropologinėmis išvalgomis.

Eksperimentatorius ir antropologas atlieka savo darbą remdamiesi planavimo įgūdžių bei numatomų tyrinėjimo kryptių suformuota reprezentacija, kuri glaudžiai susijusi su stebimų kultūrų aspektų lyginimu ir tuo būdu leidžia tikėtis konkrečių atliekamos mokslinės veiklos vaisių. Nors ateityje ji gali prisidėti prie praktinės naudos kūrimo kurioje nors gyvenimo srityje ar teikti teorines žinias, tačiau pirmiausia pati mokslinių lūkesčių reprezentacija turi kilti iš tam tikro žinių šaltinio. Austrų kilmės filosofo K. R. Popperio (1902–1994) manymu, „...tik per problemą mes suvokiame teoriją. Būtent problema kelia iššūkį, iš kurio mokomasi tam, kad tobulėtų mūsų žinios, kad eksperimentuotume ir kad stebėtume.“¹⁰ Kitaip sakant, mokslinius įsivaizdavimus, kuriais remiantis nuosekliai planuojami eksperimento žingsniai, o dalyvaujamojo stebėjimo

metu tiriama tam tikra kultūros terpė, pirmiausia lemia tyrėjo keliamą problemą ir jos sprendimas, o ne pats stebėjimas. Svarstoma mokslinė problema generuoja mokslines hipotezes ir tuo būdu prisideda prie stebėjimo metu gautų patyrimo turinių apmąstymo. Priešingu atveju stebėjimo metu įgytas patyrimas būtų viso labo padrika menkai tarpusavyje susijusių faktų virtinė.

Tam, kad mokslinė problema būtų sėkmingai sprendžiama, būtina gvildenamų mokslinių duomenų atranka. Eksperimento ir dalyvaujamojo stebėjimo metu įvairiopo įgyto patyrimo pagrindu analizuojamos reiškinio priežastys ir formuluojamos teorinės prielaidos: jos paaiškina gvildenamą problemą. Nors iškeltos problemos sprendimo poreikis yra akivaizdus eksperimento ir dalyvaujamojo stebėjimo atvejais, tačiau šių veiksmų atlikimo pobūdis vis dėlto yra kitoniškas. Siekiant gauti pageidaujamus rezultatus ir atrinkti geriausias žinias, paprastai eksperimentas turi būti kartojamas, kol pavyks. Kartotės poreikis svarbus tiek gamtos moksluose plačiai taikomiems bandymams, kurių metu pasitelkiama sudėtingiausia technika, tiek minties eksperimentams, iš kurių bandymų ir klaidų keliu randasi reikšmingos teorijos ir moksliniai atradimai. Tuo tarpu dalyvaujajame stebėjime duomenys moksliniam darbui atrenkami ne iš kartotės, bet „...atpažįstant stebimų dalykų potencialų reikšmingumą...“¹¹ Dėl naujų prasminių turinių atradimo analitinis ir intuityvusis mokslininko sielos pradai telkiasi ties tuo, kad kuo efektyviau išgvildentų esamą problemą ir kad iškeltų naujus smalsumą žadinančius klausimus.

Eksperimento procedūrų kartojimas turi mažai ką bendra su antropologo spontanišku įsitraukimu į lauko tyrinėjimo įvykius. Dėl šios priežasties pirmu atveju gana nesudėtinga numatyti galimus atliekamo eksperimento rezultatus, o antru – naivu remtis iliuzija, jog tyrinėjimo vyksmą įmanoma šimtu procentų kontroliuoti. Patys kultūros reiškiniai nesikartoja, tad socialinės dinamikos, vykstančios antropologo tyrinėjimo lauke, negalima valdyti. Priešingu būdu, dirbtinai inicijuodamas pageidaujamas tyrinėjimui sąlygas, jis manipuluotų pateikėjų gyvenimais ir pačiu kultūros savaimingo vyksmo procesu, kurio keitimui per prievartą prieštarauja pati antropologo darbo etika, raginanti neišnaudoti pateikėjų saviems tikslams, gerbti jų norus ir privatumą.

Lyginant su eksperimentu, kuriame svarbiausia nuoseklus atliekamų procedūrų kartojimas, kultūrų specialisto mokslinių lūkesčių išsipildymas priklauso nuo jo dialogo su pateikėjais. Ši tyrinė-

tojo nuostata paremta „...ne tik pagarbos kitam rodymu, betgi taip pat branginimu to, kas išlieka iki galo neatsakyta, atvira ir svetima.“¹² Anot vokiečių tarpkultūrinės filosofijos korifėjo Georgo Stengerio (g. 1957 m.), nuoširdumas ir pastangos, kurių tikslas suvokti kultūrinę kitokybę, yra pamatinės minėto dialogo nuostatos. Antropologas gali prognozuoti potencialų susitikimo su pateikėju laiką, tačiau minėtų tarpusavio bendravimo nuostatų įgyvendinimas priklauso nuo paties kultūrų specialisto ir nuo pateikėjų abipusio ryšio. Iš plėtojamo samprotavimo aiškėja esminis eksperimento ir dalyvaujamojo stebėjimo skirtumas: mokslinių lūkesčių įvairovė eksperimento metu įgyvendinama laikantis konkrečių taisyklių ir metodinių procedūrų. O dalyvaujajame stebėjime moksliniai lūkesčiai patenkinaami mokslininkui lyginant ir tokiu būdu suvokiant iš pirmo žvilgsnio svetimus tarpkultūrinio dialogo turinius, o metodas nėra laikomas vieninteliu tyrinėjimo sėkmės garantu.

MOKSLINĖ TRADICIJA IR ĮPROTIS

Moksliniai lūkesčiai pagrindžia atradimą ir leidžia jį suvokti skirtingus kultūros aspektus lyginančio darbo procese. Jo pagrindu suvoktos žinios klasifikuojamos ir perduodamos vis naujoms tyrėjų kartoms. Apskritai mokslinė tradicija formuoja institucionalizuotus ir specializuotus mokslus, kuriuose žinių kaupimas yra ne ką mažiau svarbus už mokslinius atradimus. Aišku, kad žinių perdavimas būtų beprasmis, jeigu šiame jų perdavimo procese dalyvaujantiems specialistams trūktų profesinių ir kūry-

binių įgūdžių, kurie yra būtini tam, kad mokslo aparatas ir jame organizuojama eksperimentinė bei, kalbant apie komparatyvistinį kultūrų tyrinėjimą, kad užsibrėžtos metodologinės procedūros akademinio požiūriu nuosekliai viena po kitos funkcionuotų atliekant skirtingų kultūrų ar atskirų jų segmentų lyginamąją analizę. Ilgainiui minėti nuoseklių metodologinių procedūrų taikymo tyrime įgūdžiai virsta įpročiu, padedančiu perimti patyrimo metu įgytas žinias. Straipsnio autorius šiame skirsnyje tyri-

nėja mokslinės tradicijos ir įpročio ryši dalyvaujamojo stebėjimo ir eksperimento metodų atžvilgiu.

Apskritai tradicija yra būtinas mokslo procese susiklosčiusių priemonių kompleksas, kuris leidžia nuosekliau atlikti konkrečius tyrinėjimus ir tikėtis pažintinės bei kitokios įmanomos naudos. Eksperimento metu šios įgyto patyrimo perdavimo formos pirmiausia yra nukreiptos į rezultatų gavimą, kadangi tik galutiniai duomenys ir jų analizė patvirtina arba paneigia bandytojo svarstymus ir abejones. Antropologinėse praktikoje tradicija suvokiama ne kaip baigtinių duomenų pateikimas, bet veikiau kaip dabartyje tolydžio atsinaujinantis procesas, iš kurio kultūrų specialistas gali semtis naujų išvalgų ir idėjų, o pateikėjai suvokti dabartiniame laike pasikeitusios gyvensenos ir papročių formuojamą tapatybę. Tiesa, pastarasis požiūris yra veikiau būdingas dvidešimtojo amžiaus antropologijai, linkusiai istorinę tradiciją suvokti kaip tikslingai kylančią iš visuomenės raidos. Tuo tarpu šiuolaikiniai antropologai – Marshalas Sahlinsas, Davidas Suttonas, Michaelis Youngas – mokslinės ir konkrečios vietovės tradicijų skirtumuose išvelgia spontanišką įvairovę, kuri susijusi tarpusavyje ne tiek su tikslingais uždaviniais (kurti būtent tokią kultūrinę aplinką ir jos veiklas), bet tiesiog tyrinėjamo gyvenimo ritmai sukuria tam tikrus kultūrinius dėsniumus, kurie ir tampa tradicijos pagrindu.

Socialiniame, o ne teoriniame lygmenyje užsimezgantį tradicijos aspektą pabrėžia lietuvių filosofė Jurga Jonutytė (g. 1971 m.) akcentuodama tradicijos veržlumą ir kūrybinį pobūdį. Šios moks-

lininkės manymu, tradicijos „... nėra išorėje, jos nėra fonduose, kataloguose ar ekspozicijose, ji yra ne saugojimo ir tyrimo *objektas*, bet *priežastis* tirti ir saugoti tuos artimus dalykus, kurių darnos principą atpažįstame kaip savą (...) pati priežastis mus ragina ir saugoti, ir tirti, ir mėginti iš naujo kartojant; tokiam kartojimui būdingas ir interpretavimas, ir kvestionavimas, ir – vėlgi – tyrimas ...“¹³ Straipsnio autorius sutinka, kad tradicija tik tada atspindi savastį, kai ji susijusi su antropologo ir pateikėjų autorefleksija. Kitaip sakant, socialinio kolektyvo meninė saviraiška ir mokslininko asmeninė interpretacija steigia savitus prasminius turinius kultūroje. Antra vertus, straipsnio autorius nepritaria filosofės J. Jonutytės minčiai, jog tradicijos lokumas yra vidinis. Tradicija apskritai yra apmąstoma remiantis nuovoka ir išmanymu. Tuo tarpu tiriamos įvairių tradicijų išorinės apraiškos kultūroje. Vadinas, tradicijų kaita ir įvairovė yra susijusi ne vien su subjektyviais antropologų ir pateikėjų suvokiniais, bet lygiai taip pat – su vietos kraštovaizdžiu ir aplinka. Tačiau netgi antropologinių kultūrinių tyrinėjimų kontekste tradicijos ir fizinės aplinkos santykis nėra naujų kultūros verčių kūrimo branduolys. Vykstant globalizacijai „...netenkama pirminio, tyro, „natūralaus“ kultūros ir vietos ryšio malonės.“¹⁴ Vadinas, vykstančiame deterritorizacijos procese vieta iš esmės neveikia tradicijos formavimo. Svarbūs tampa kiti dalykai: skirtingų kultūrų sąveika, tarpusavio supratimas ir įvairios bendradarbiavimo formos, pranokstančios išankstinę kurios nors kultūros mokslinės tradicijos nubrėžtą vaizdinių grandinę.

Antropologiniuose kultūros tyrinėjimuose skirtingos darbo aplinkos ir nevenalyčiai eksperimentatoriaus ar antropologo interesai laiduoja unikalų rakursą, leidžiantį kitaip stebėti ir išvelgti vis naujus dalykus, papildančius mokslinę tradiciją naujais duomenimis ir interpretacijomis. Tiesa, būtina suvokti, kad negali būti idealios suvokimo perspektyvos. Suvokimo perspektyvos ir bet kurio metodo dalyvio vaidmuo priklauso nuo gvildenamos problemos. Savo ruožtu mokslininkų turima kompetencija ir dirbant suformuoti įgūdžiai leidžia pasirinkti geriausią būdą spręsti problemą. Pavyzdžiui, eksperimente ir dalyvaujama jame stebėjime svarbu mokėti naudotis atitinkamais prietaisais, analizuoti jų duomenis ir sintetinti informaciją.

Savo ruožtu profesiniai įgūdžiai, netgi moksliniai, kurie padeda tirti ir gvildinti, yra glaudžiai susiję su įpročiu. Būtent dėl įpročio mechanizmo žmogaus „...kurio nors atskiro veiksmo ar operacijos kartojimas sukelia polinkį vėl iš naujo pakartoti tą patį veiksmą ar operaciją neverčiant jokiame samprotavime ar proto procese (...) šis polinkis yra įpročio padarinys.“¹⁵ Škotų filosofo Davido Hume'o (1711–1776) tvirtu įsitikinimu, įprotis tiek išsiskiria žmogaus mąstyme, kad lemia jo elgesį ar net pačią galvosena. Įprotį palaikanti kartotė moko atkreipti dėmesį į sparnuotų žodžių *Repetitio est mater studiorum* išmintį. Antai minties eksperimentą atliekančiam matematikui išmoktos proto operacijos tampa tokios įprastos, jog nereikia net gilaus susimąstymo, kad beregint pasikaičiuotų trikampio perimetrą ar išspręstų paprastą lygtį. Taigi atliekamo eksperimento sparta priklauso nuo

mokslo tradicijos eigoje perduodamų ir įgyjamų žinių ir dar neabejotinai nuo to, kaip gerai bandytojas jų išmoko.

O dalyvaujama jame stebėjime tradicijos aiškinimas ir supratimas bei įprotis išsiskiria dviejų skirtingų suvokėjų grupių – paties antropologo, jo pateikėjų – kryptimis. Tyrinėtojas, atvykęs į svetimą kultūrą, jau turi tam tikros informacinės patirties bagažą, kuris, viena vertus, padeda nustatyti pradiniam tyrimo etape bendravimo stilių ir elgesį vietinių atžvilgiu. Antra vertus, gali kilti pagunda taikyti tam tikrus vakarietiškoje kultūrinėje terpėje įprastus mąstymo šablonus tiriamųjų atžvilgiu. Nesuvokiant išankstinių nuostatų vietinių atžvilgiu, šie prietarai gali blokuoti tyrimą arba paversti jį kritiškesnės refleksijos stoka. Jančia etnografinių detalių prisotinta aprašomąja istorija. Turiu mintyje Franco Boaso, B. Malinowskio mokslinius darbus, mat autoriai nevakarietiškų tautų stebėjimų aprašymuose nevengė iki galo pačių nesuvokto kolonizatorių žargoną. Kad sena patirtis netrukdytų skleistis naujai, antropologui būtina „... užuot studijavus žmones (...), mokyti iš žmonių.“¹⁶ Ši antropologo J. Spradley'io išvalga pakoreguoja vakarietišką požiūrį į mokslą. Vakarietiškam mokslui svarbiausia yra žinių kaupimas ir naujos pažinimui svarbios informacijos generavimas. Tuo tarpu tikroji antropologo misija, anot Spradley'io, būti ne mokytoju, kuris paskatina už pažangumą ir baudžia už regresą, bet, atvirkščiai, būti mokiniu, nuolankiai priimančiu kitoniško mąstymo pamokas. Tik šitaip atsiskaidoma visažinio vakariečio stereotipų ir pažįstama bendražmogiška bei kultūrinė kito ligi šiol buvusi svetima tapatybė.

KULTŪRŲ TYRINĖJIMAS EKSPERIMENTO BŪDU

Ligi šiol straipsnio autorius tyrinėjo eksperimentą daugiausia dėmesio skirdamas dėsningumams, atsiskleidžiantiems lyginant jo ir dalyvaujamojo stebėjimo skirtumus. Šio nagrinėjimo tikslas buvo pristatyti abiejų tyrinėjimo metodų ypatingumą bei nurodyti, kokios mokslinės operacijos būdingesnės vienam arba antram tyrinėjimo būdai. Siekdamas išryškinti dalyvaujamojo stebėjimo specifiką, straipsnio autorius buvo priverstas susitelkti ties dalyvaujamojo stebėjimo taikymu ir apsistoti prie metodo abstrakčiu suvokimu. Atitinkamai nuosalyje liko pamatinis klausimas: ar eksperimentas gali būti taikomas kultūrų tyrinėjimuose?

Pozityvistinių mokslų metodologijoje eksperimentas suvokiamas kaip pagrindinis akademinis metodas, kurio metu tiriamas tam tikras objektas, o bandytojas kuria tyrinėjimo sąlygas, gali jas keisti ir šitaip veikti atliekamą procesą. Gamtos mokslų kontekste eksperimento sąlygų kontrolė padeda skaičiuoti kiekybines analizuojamo reiškinių savybes ir įvertinti eksperimento naudingumą darbo visumos atžvilgiu. O kultūrų tyrinėjime konkretų reiškinių gvildenant gamtamoksliskai ir izoliuotai, sutelkiamas dėmesys vien į jo raišką bei savybes. Dėl šios priežasties pavieniai reiškinių aspektai vertinami labiau nei tarpusavio sąveika, o įvairovė iškreiptai tapatinama su tam tikra kultūra. Taip suvokiant pačią tyrinėjimo esmę, pozityvistinis mąstymas, o ne kultūrų komparatyvistika lengvai gali tapti kultūrinio tyrimo pagrindu. Savo ruožtu panašus mąstymas skatina prietarų, neturinčių nieko bendra su moks-

liniu objektyvumu. Pavyzdžiui, atsietai nuo Mažosios Azijos ar Egipto raidos aiškinantis Graikijos filosofijos, meno laimėjimus, liekama prie klasicizmo laikų eurocentrinės iliuzijos, kad ši maža valstybė sukūrė subtiliausią meną pasaulyje ir įsteigė neprilygstančiu racionalumu pasižymintį filosofijos mokyklą. Gilinimasis į gretimų regionų laimėjimus paneigia graikiškos unikalios kultūros mitą ir dėmesį sutelkia ties lyginamąja skirtingų kultūrų tyrinėjimo perspektyva.

Nepaisant eksperimento trūkumų – polinkio į izoliaciją ir į pavienių reiškinių tyrinėjimą, kultūrų tyrimuose jie lygiaverčiu pagrindu taikomi kaip apklausos ar kiekybiniai tyrimai. Eksperimento specifinė užduotis kultūrų tyrinėjime – žengti *a posse ad esse* keliu, t. y. pagrįsti mokslinių hipotezių ir tikrovės atitikimą. Viena vertus, toks patikrinimas galimas tik eksperimento būdu. Antra vertus, stebėjimo ir eksperimento nuodugnus apmąstymas atskleidžia, jog šie metodologinio instrumentarijaus įrankiai „...negali nieko galutinai nustatyti, todėl visada egzistuoja sisteminės klaidos tikimybė dėl klaidingo kurio nors fakto aiškinimo.“¹⁷ Iš pastarosios K. R. Popperio išvalgos išplaukia, kad nei bandymas, nei stebėjimas negali iki galo užtikrinti tyrinėjimo sėkmės ir atliekamo darbo duomenų pagrindu sukurptos interpretacijos patikimumo. Tyrinėjimo sėkmė priklauso nuo palankiai mokslininko darbui susiklosčiusių aplinkybių, o jo rezultatų pateikimas – nuo to, kaip mokslininkas sugebės asmenine vaizduote atspindėti lyginamų skirtingų mokslinių hipotezių ar nevienalyčių kultūros aspektų savitumą.

Nuoseklus tam tikros kultūros bruožų ir raidos tyrinėjimas mezgasi daug platesniame kontekste nei paviršutiniškas atskirų tyrinėjamo objekto bruožų gvildenimas ar vien asmeniniai mokslininko konkretaus kultūros reiškinių aiškinimai. Juk susitelkdamas ties plonyčiu tyrinėjimo vietoje vykstančių dalykų aprašinėjimu, mokslininkas geriausiai atveju gali paliesti plika akimi regimas detales, o jų tarpusavio ryšių pagrindu veikiančią visumą palikti atliekamo darbo paraštėse. Atliekant antropologinį tyrimą panašiai nutinka ir jo rezultatų įvertinimui. Atsiduodamas subjektyvumo laisvei, mokslininkas gali prarasti akademinės atsakomybės pojūtį ir virsti prieš tai neegzistavusių kultūros pasaulių kūrėju. Šiuo atveju verta prisiminti romantiką Teodorą Narbutą, greta autentiškų baltiškų dievybių įkurdinusių šio regiono mitologiniame panteone savo sugalvotus personažus. Abiem atvejais tyrimo žaidybiškumas pakeičia mokslinės tiesos troškimą mitu, iškreiptai vaizduojančiu vietos socialinę tvarką. Vis dėlto, nors subjektyvūs aiškinimai riboti, nuslysta vien į tikrovės aprašymo ar vaizduotės sukurpto pasakojimo kraštutinumus, skirtingų kultūrų lyginimas tebėra svarbiausia metodinė priemonė, padedanti praskleisti tikrovės šydą ir apmąstyti bei aprašyti dėsningumus, susijusius su tyrinėjimo vietos dalyvių papročiais, darbinėmis veiklomis, gyvenimo būdu. Šiame skyriuje straipsnio autorius nagrinėja esminį dalyvaujamojo stebėjimo ir antropologinio eksperimento skirtumą.

Esminis antropologinių kultūros tyrimų metodas, kultūrų komparatyvisti-

ka, remiasi „...kontrastinio lyginimo principu. Jis atidžiai tiria ne tik lyginamuosius objektus, įvairius jų aspektus, tačiau ir kultūrinį kontekstą bei pokyčius, tarsi jie būtų užslėptoji analizuojamos mąstymo tradicijos pusė.“¹⁸ Filosofo A. Andrijausko pabrėžiama nevienalyčių kultūros reiškinių steigiama įtampa, atskleidžianti interpretuojamos tradicijos savitumą, lygiai taip pat būdinga antropologiniams eksperimentams. Jiems taip pat keliamas uždavinys nustatyti įvairių kultūrų ribas ir atskleisti skirtumus. Pirmuosius antropologinius eksperimentus dar 1953 m. atliko mokslininkai Bruneris ir Rotteris. Jie, stebėdami Šiaurės Amerikos navahų genties indėnus, aiškinosi jų tapatybės ir visuomeninio prisitaikymo ypatybes. Apskritai šių bandymų metu stebimos pateikėjų veiklos ir aiškinamasi, kas iš viso būdinga stebimai kultūrai. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad antropologiniai eksperimentai yra tolygūs dalyvaujamojo stebėjimo metodui. Antra vertus, esama esminio skirtumo tarp dalyvaujamojo stebėjimo ir antropologinių eksperimentų. Taikant dalyvaujamąjį stebėjimą, mokslininkui svarbu gyventi kartu su pateikėjais ir, remiantis tyrinėjimo vietoje įgyta medžiaga, formuoti savo darbą. Tuo tarpu antropologiniuose eksperimentuose daug svarbiau stebėti dalyvių elgesį ir aprašyti vyraujančius elgesio modelius, būdingus tam tikrai kultūrai, užuot ieškojus tyrinėjimo vietos, lauko ir erdvės sąsajų. Šių aspektų nagrinėjimas aktualesnis dalyvaujamajam stebėjimui, tiriančiam socialinės terpės ir tradicijos eigoje susiklosčiusių papročių sąveiką.

KOMPARATYVISTIKOS METODO IR EKSPERIMENTO SĄLYTIS

Eksperimento ir dalyvaujamojo stebėjimo apmąstymas atskleidė šių metodų netapatumą. Dalyvaujamojo stebėjimo metu analizuojamas pateikėjo ir kultūros specialisto perspektyvų nevienalytiškumas ir kaita, o eksperimento atveju – priešingai, gilinamasi į bihevioristinius aspektus, išskylančius tyrinėjimo vietoje. Nepaisant tikslinės veiklos skirtumo, abu metodai sprendžia tuos pačius uždavinius – pagrįsti kultūrų panašumus ir paaiškinti, kokie bruožai lemia būtent tos kultūros identitetą. Juos įgyvendinti įmanoma priešinant įvairias kultūras ir tokiu būdu atskleidžiant jų raidos ypatumus, savitus gyvenimo judesius, išryškėjančius lyginant su kitoniškos kultūros gyvensena, vertybių orientacija ir unikaliu požiūriu.

Kaip žinia, antropologas negali tyrinėjamos kultūros reiškinių gvildinti ant savo stalo tarsi biologas, preparuojantis

varlę laboratorijos aplinkoje. Kai nėra empirinių sąlygų pasirinktą objektą stebėti savo kultūros lauke, antropologas keliauja į kitą kultūrinę erdvę ir jos apibrėžtame tiriamajame lauke atlieka darbus, o grįžęs į asmeninę akademinę erdvę, juos aiškina. Šio dvikrypčio proceso metu neišvengiamai susidaro keleriopa suvokimo perspektyva, namai – kita kultūrinė erdvė, kurią suprasti įmanoma tik sintetinant apklausų, eksperimentų, anketų duomenis bendroje lyginimo perspektyvoje. Be įvardintų tyrimo būdų, kultūrų lyginimas būtų tolygus *Comparatio non est ratio*. Vadinasi, eksperimentas, dalyvaujamas stebėjimas ir kiti tarpusavyje susiję tyrinėjimo keliai padeda kultūrų komparatyvistikai, turinčiai surinktais duomenimis ir moksline medžiaga įrodyti pateikiamos lyginimo perspektyvos pagrįstumą nagrinėjamos kultūros arba tam tikro jos aspekto atžvilgiu.

IŠVADOS

Atsižvelgiant į idėjų raidos istoriją, į kultūrinės antropologijos pamatinių metodologinių nuostatų specifiką, galima teigti, pirma, kad nepaisant tyrinėjimo lauke taikomų techninių priemonių – filmavimo, garso įrašymo, kompiuterinės įrangos – įvairovės, neįmanoma iki galo išspręsti visų galimų lauke išskylančių prieštaravimų ir išvengti išankstinių tyrėjo prielaidų bei dvejonų. Iš to kyla principinė išvada, kad pateikiamas konkrečios kultūros paveikslas neišvengiamai bus diskutuotinas bei susijęs su konkrečiu etiniu kultūros specialisto pasaulė-

vaizdžiu, atspindinčiu ir pateikėjų eminių požiūrį tyrinėjimo lauke vykstančių procesų atžvilgiu.

Antra, kultūrų tyrinėjimo efektyvumas priklauso ne nuo metodinių procedūrų racionalumo ar griežtumo, bet nuo to, kaip mokslininkas, taikydamas konkretų metodą, geba spręsti konkrečiam darbui išskylančias svarbias teorines ir praktines problemas. Viena vertus, šio proceso sėkmė priklauso nuo tyrėjo blaivus proto ir vaizduotės. Antra vertus, tyrinėjimo vietos aplinkybės gali radikaliai pakeisti plane užsibrėžtą tyrinėjimo

mo kryptį ir iš pirmo žvilgsnio nuspėjamas išvadas. Dėl šios priežasties kultūrinių problemų gvildenimas, ypač jų lyginamoji analizė, reikalauja ne tik specialiųjų žinių pritaikymo ir vidinio smalsumo, bet lygiai taip pat vidinio pasirengimo ilgai kelionei, tikslaus mąstymo ir patrauklaus stiliaus, parankiausių konkrečių problemų sprendimui, metodologinių nuostatų ir tyrinėjimo strategijų tam, kad konkrečios kultūros aprašymas sudomintų skaitytoją ir duotų svarių rezultatų.

Galiausiai tiek dalyvaujamasis stebėjimas, tiek eksperimentas yra viso labo pagalbiniai metodai, padedantys kultūrų komparatyvistikai. Dėl to tyrimo lauke jie iš esmės atlieka panašias užduotis: renka duomenis, išryškinančius skirtingų kultūrų kontrastus ir paraleles, atskleidžia kiekvienos kultūros savitumą. O kultūrų komparatyvistas eksperimento ir dalyvaujamojo stebėjimo duomenų pagrindu sprendžia su tyrinėjimu susijusias problemas ir aiškina kultūrų raidos, jų sąveikos ir funkcionavimo dėsningumus.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Ruth Benedict, *Writings of Ruth Benedict/ An Anthropologist at work*. New-York: Atherton Press, 1966, p. 113.
- ² Antanas Andrijauskas, *Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 502–503.
- ³ John Locke, *Esė apie žmogaus intelektą*. Iš anglų k. vertė R. Rybelienė. Vilnius: prada, 2000, p. 84.
- ⁴ James P. Spradley, *Participant Observation*. New-York: Harcourt Brace College, 1980, p. 16.
- ⁵ Francis Bacon, *Naujasis organonas*. Iš lotynų k. vertė R. Plečkaitis. Vilnius: margi raštai, 2004, p. 77.
- ⁶ Bronislaw Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific: an account of native enterprise and adventure in the archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge, 1922, p. 25.
- ⁷ Harry F. Wolcott, *The art of fieldwork*. New-Delhi/Walnut Creek/London: AltaMira Press, 1995, p. 69.
- ⁸ Clifford Geertz, *Kultūrų interpretavimas*. Iš anglų k. vertė A. Danielius. Vilnius: baltos lankos, 2005, p. 38.
- ⁹ Antanas Andrijauskas, *Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija*, p. 533.
- ¹⁰ Karl R. Popper, *Conjectures and Refutations*. New-York: Harper & Row, 1968, p. 222.
- ¹¹ Harry F. Wolcott, *The art of fieldwork*, p. 162–163.
- ¹² Georg Stenger, *Philosophie aus interkultureller Sicht*. Amsterdam: Rodopi, 1997, p. 294.
- ¹³ Jurga Jonutytė, *Tradicijos sąvokos kaita*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 138.
- ¹⁴ John Tomlinson, *Globalizacija ir kultūra*. Iš anglų k. vertė Aukšė Mardosaitė. Vilnius: Mintis, 2002, p. 137.
- ¹⁵ David Hume, *Žmogaus proto tyrinėjimas*. Iš anglų k. vertė Kęstutis Rastenis. Vilnius: Prada, p. 74–75.
- ¹⁶ James P. Spradley, *Participant Observation*, p. 3.
- ¹⁷ Karl R. Popper, *The myth of the framework/ In defence of science and rationality*. London: Routledge, 1997, p. 90.
- ¹⁸ Antanas Andrijauskas, *Kultūrologijos istorija ir teorija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2003, p. 526.